

3.1. Передумови входження Закарпаття до складу Чехословацької Республіки та роль Т. Масарика у цьому процесі

Для багатьох народів Австро-Угорської монархії Перша світова війна, в яку вони були втягнуті проти своєї волі, дала можливість кардинальних змін в їх подальшому розвитку, у тому числі – можливість отримати свободу. До таких народів слід віднести й русинів (руське населення), котрі проживали в угорській частині імперії. Кількість руського населення, що населяло в XIX ст. Австро-Угорщину, встановити з достовірною точністю надзвичайно складно: розбіжності між цифрами у різних авторів суттєва, від 350 до 700 тисяч осіб.

Угорські русини та українці жили концентровано в північно-східній частині королівства Угорщина: у комітатах Мароморош (46, 7 відсотка), Берег (48, 2 відсотка), Угоча (40, 5 відсотка), Унг (38, 2 відсотка) [331, с. 39].

Русини та українці належали до найбідніших верств населення держави, з низьким рівнем життя, слабо розвинутою економікою, в якій домінувало сільське господарство. На початку XX ст. 89, 6 відсотка населення було зайнято у галузі сільського господарства і лише 3, 4 відсотка – у сфері промисловості [331, с. 39].

Негативним фактором, який впливав на розвиток місцевого руського населення Закарпаття, був відносно високий ступінь

неписьменності. Так, у першій половині ХХ ст. близько 41 відсотка чоловіків і 45 відсотків жінок залишалися неписьменними [331, с. 39]. Такий стан був наслідком культурно-освітньої політики, яка протягом століть проводилася урядом Угорщини.

Низький рівень культури, мала кількість власної інтелігенції, міжконфесійні непорозуміння й конфлікти, відсутність єдиної власної літературної мови – усе це давало можливість угорській владі маніпулювати місцевим руським населенням.

Важке матеріальне та духовне становище закарпатців викликало велику хвилю еміграції населення у високорозвинуті держави Заходу, насамперед у США. У період з кінця ХІХ ст. до початку ХХ ст. з північно-східних комітатів Угорщини емігрувало близько 150 000 чоловік, що складало майже третину постійних жителів краю [234, с. 58].

Угорська влада вважала “емігрантський фактор” небезпечним для міжнародного іміджу власної держави, оскільки він міг «порушити створений образ демократичної Угорщини» [331, с. 40]. Виходячи з цього, угорська влада намагалася і далі контролювати (передусім через церкву) русинів, які знаходилися в еміграції. Економічна криза, що виникла на початку ХХ ст. і могла викликати повернення в Угорщину багатьох емігрантів, викликала посилення пильності уряду щодо акцій національно-визвольного руху слов'янського населення цієї держави.

Такою була ситуація на Закарпатті перед Першою світовою війною та під час неї. 3 листопада 1918 р. Австро-Угорщина, до складу якої на той час входило Закарпаття, капітулювала перед військами Антанти. Австро-Угорська імперія фактично розпалася; постало питання про подальшу долю народів, котрі на той період населяли її територію. Природно, що не оминула це проблема й Закарпаття. Більшість народів тогочасної імперії поставили питання про свою державність. Так, 14 листопада 1918 р. Тимчасове Народне Зібрання в Празі проголосило створення Чехословацької Республіки, 16 листопада було проголошено створення Угорщини, 1 грудня – королівства Сербів, Хорватів, Словенців.

Незважаючи на відносно низьку активність місцевого населення щодо визначення подальшого статусу краю та належності його до будь-якої з сусідніх держав, протягом невеликого періоду (з кінця 1918 р. і в першій половині 1919 р.) в суспільно-політичному житті Закарпаття відбулося кілька важливих подій. Так, 21 грудня 1918 р. парламент Угорщини, до складу якої входило на той час Закарпаття, видав закон № 10, яким на частині території сучасного Закарпаття утворював автономну Руську Країну з центром у місті Мукачеві [259, с. 225 – 227]. У цей період спостерігаємо таке цікаве явище, як утворення Гуцульської республіки в с. Ясіня [132, с. 11], а також процес формування п'яти Народних Рад. 21 січня 1919 р. відбулися Хустські збори, котрі ухвалили рішення з'єднати комітати Мараморш, Угоча, Берег, Уг, Земплин, Шариш, Спіш і Абауй-Торна, що знаходилися на території Східної Словаччини та Закарпаття, з Соборною Україною, “просячи, щоб нова держава при виконанні цієї злуки узглядила окремішне становище угорських Русинів” [259, с. 224].

Підвищений інтерес до Закарпаття виявляли сусідні держави, зокрема Угорщина, Чехословаччина, Польща, Румунія, а також Україна.

У ситуації, що склалася в краї, визрівали три об'єктивно альтернативні шляхи подальшого розвитку:

1. Бути включеним до складу будь-якої з п'яти сусідніх держав (Угорщини, Чехословаччини, Румунії, Польщі, України). Що стосується останнього варіанта, то виникало резонне запитання: а до якої саме України? Адже, як відомо, на той момент існувало декілька державних утворень, які у своїй назві мали слово “Україна”.

2. Бути поділеними між чотирма державами (Угорщиною, Чехословаччиною, Польщею, Румунією).

3. Утворити самостійну державу.

Необхідно зазначити, що на початку ХХ ст., до Першої світової війни та під час неї, русинські політики не виробили конкретної концепції державно-правового статусу Закарпаття. Властивим для політико-правової думки того часу було намагання покращити своє культурне й матеріальне становище шляхом отри-

мання культурної та церковної автономії, яка мала бути утворена в рамках Угорщини. Русинська політична еліта навіть під час війни чітко не сформулювала вимоги до угорського уряду щодо зміни становища і статусу власного народу. Прагнення реалізувати своє право на самовизначення націй і народів в угорському парламенті уперше озвучив словацький депутат Фердіш Юріга, який 19 жовтня 1918 р. виступив із доповіддю і заявив, що угорський народ не має жодного права управляти словацьким народом [72, с. 97 – 98]. Крім того, він підкреслив, що словацький народ жадає надання права на самовизначення всім слов'янським народам Угорщини, а серед них і закарпатським русинам. Уряд Угорщини висловився різко проти таких намагань слов'янських народів. Виняток становила лише ліберальна партія на чолі з Карольї, яка, залишаючись на позиції збереження територіальної цілісності Угорщини, виступала за надання більш широких прав національним меншинам [331, с. 42].

Перед кінцем Першої світової війни представники руської інтелігенції виробили декілька концепцій подальшого розвитку краю:

1. Закарпаття – автономія у складі Угорщини.
2. Закарпаття – незалежна держава.
3. Закарпаття – частина об'єднаної України.
4. Закарпаття – частина Росії.
5. Закарпаття – автономія у складі Чехословаччини.

Особливістю згаданих концепцій було те, що вони не відображали волі всього населення, яке в більшості не переймалося проблемами статусу краю й питанням його належності до будь-якої з сусідніх держав, а висувалися представниками різних течій.

Після розпаду Австро-Угорщини й утворення Угорської республіки уряд новоствореної держави розпочав кампанію за збереження територіальної цілісності Угорщини у довоєнних кордонах. Угорська влада, керована М. Карольї, активно пропагувала ідею перетворення Угорщини шляхом демократизації і федералізації на “нову Швейцарію”. Керівництво нової держави зверталося до лідерів неугорських народів з проханням не руйнувати тися-

чолітню країну, а допомагати в її перебудові на нову федеративну державу. Подібні заяви знайшли підтримку і серед місцевої руської політичної еліти. Плани щодо реформування держави здавалися реальними, здатними швидко покращити становище русинського населення.

5 листопада 1918 р. в Ужгороді відбулися збори місцевої інтелігенції, на яких було вирішено скликати народне зібрання. 9 листопада було організовано зібрання, на якому створено Угроруську народну раду. Головою ради обрали С. Сабо, секретарем – А. Волошина [148, с. 115]. На зборах було прийнято меморандум, в якому акцентовано увагу на необхідності збереження територіальної цілісності Угорщини і наданні жителям Закарпаття таких же прав, які будуть запропоновані іншим народам Угорщини. Крім цього, була висловлена вимога про надання краю автономії у справах управління греко-католицькою церквою, утворення кафедри руської мови в Будапештському університеті та проведення господарської реформи. Після цієї події С. Сабо, як голова Ради, провів серію переговорів із керівниками угорського уряду, результатом яких була обіцянка уряду виконати всі вимоги угорських русинів.

Влада Угорщини, тримаючи ініціативу закарпатських русинів під контролем, вирішила утворити Руську народну раду в Будапешті й доручила Оресту Сабо підготувати проект автономії Руської Країни. 10 грудня 1918 р. О. Сабо скликав народне зібрання “Угорських Русинів”, на якому, згідно з планами уряду, мали бути присутні лише ті представники інтелігенції, котрі лояльно ставилися до угорської влади. Але на форум прийшли також делегати, які висловилися проти залишення Закарпаття в складі Угорщини і, спираючись на право народів на самовизначення, вимагали приєднання його до України. Незважаючи на це, президія зібрання підготувала проект рішення, в якому йшлося про те, що угро-руський народ залишиться вірним своїм тисячолітнім традиціям та Вітчизні і бажає забезпечення автономії у внутрішніх справах. Забрання відхилило такий проект, і було вирішено вдруге провести збори 21 січня 1919 р., але не на угорській території, а на Закарпатті.

Розгортання подій у такому напрямку прискорило надання урядом Угорщини автономії Закарпаттю. Законом № 10 від 21 грудня 1918 р. була утворена автономна Руська Країна. У цьому законі зазначалося: “Руській Нації, що живе в рамках Мадярщини, належить повне право на самовизначення в ділянках внутрішньої адміністрації, законодавства, публічного шкільництва й навчання, її народної культури, практикування і навчання релігії та вживання мови...” [259, с. 225]. Закон передбачав, що з частин комітетів Унг, Берег, Угоча і Мароморош, заселених “Русинами”, утворюється автономна політико-правова територія під назвою Руська Країна. Питання кордонів Руської Країни, а також правового статусу Русинів, які проживають на території комітетів Сепеш, Шарош, Земплин, Абауй-Торна, повинні бути вирішені міжнародною мирною конференцією. Руська Країна самостійно управляє всіма справами, окрім закордонної політики, військових питань, фінансів, громадянства, кримінального і цивільного права, господарської та соціальної політики.

Останні є компетенцією центральних органів законодавчої та виконавчої влади. Для ведення автономних справ утворюються власні органи влади: Руський Народний Сойм, Міністерство для Руської Країни, Державне Намісництво Руської Країни. Найвищим органом законодавчої влади у всіх автономних справах є Руський Народний Сойм, а у справах, спільних з Угорщиною, – Парламент Угорщини, в якому русинське населення представлено своїми депутатами. Найвищим органом виконавчої влади є Міністерство для Руської Країни, яке очолюється міністром – членом уряду Угорщини. Крім цього, діє Намісництво Руської Країни, яке безпосередньо здійснює виконавчу владу на території автономії і підпорядковане міністру.

Закон про автономію Руської Країни не визначив територію майбутньої автономії, оскільки угорська влада бажала уникнути непорозумінь з іншими неугорськими народами. Ідеться передусім про словаків. Згідно з проектами руських політиків, до складу автономії мали належати, крім комітетів Унг, Берег, Угоча, Мароморош, ще й комітати, котрі знаходилися на території Східної

Словаччини (Сепеш, Шарош, Земплін, Абауй), в яких проживала невелика кількість руського населення. Угорська влада не відкидала намагань русинів, однак дипломатично перенесла вирішення цього питання до компетенції мирної конференції. Такий хід уряду був зумовлений тим, що в листопаді-грудні 1918 р. на території Східної Словаччини виникла Словацька народна республіка, яка тяжіла до Угорщини. Підтримуючи пригнення підкарпатських русинів приєднати до Руської Країни східнославацькі землі, уряд Угорщини міг суттєво погіршити відносини зі Східнославацькою радою, а відповідно – втратити можливість залишити Східну Словаччину у складі Угорщини [331, с. 44].

На початку 1919 р. угорська влада ще не втратила надію на залишення Закарпаття у складі Угорщини. Постановою уряду доктора О. Сабова було призначено міністром для Руської Країни [211, с. 107]. Вибори до автономного Сойму, призначені на 4 березня, були проведені на території, не окупованій військами Чехословаччини. Активність населення у виборах виявилася досить низькою: більшість людей взагалі не знала про їх проведення. 5 березня 1919 р. було скликано перше засідання автономного Сойму під головуванням губернатора Августина Штефана. На засіданні був присутній міністр для Руської Країни, який проголосив урядову програму [331, с. 45]. Складна політична ситуація в Угорщині, яка виникла після повалення уряду М. Кароль і встановлення більшовицького режиму, невизначеність території автономії та її реального статусу спричинили переорієнтацію Угроруської народної ради в Ужгороді з проугорської на чехословацьку.

Серед руського населення знайшла підтримку і концепція утворення самостійної держави, яка на той історичний момент була доволі утопічною. Прикладами такої підтримки можна назвати ініціативу американських русинів та намагання створити Гуцульську республіку в січні 1919 р.

Ідея приєднання Закарпаття до Росії була підтримана Руською народною радою в Пряшеві, яка 21 грудня 1918 р. об'єдналася з Радою Лемків, утворивши Карпаторуську народну раду. Однак Пряшівська рада недовго підтримувала ідею об'єднання з Росією і

вже наприкінці 1918 р. розглядала можливість включення Закарпаття до складу новоутвореної Чехословаччини. Подібну переорієнтацію зумовило те, що населення Росії хоч і було для русинів братнім слов'янським народом, але залишалось далеким "чужим" суспільством. Невеликий досвід спілкування з росіянами, здобутий русинами під час війни, негативно вплинув на ставлення місцевих жителів до росіян, оскільки військові цієї держави нерідко грабували тутешнє населення, знущалися з нього. У результаті проведеного серед американських русинів плебісциту лише 10 осіб висловилося за приєднання до Росії [305, с. 63].

Набагато більше прихильників мала ідея приєднання Закарпаття до України, яка почала будівництво суверенної держави з проголошенням Третього та Четвертого Універсалів Центральної Ради. Процес формування суверенної держави прискорило визнання України як незалежної держави Німеччиною й Австро-Угорщиною та підписання з нею мирної угоди. Незважаючи на внутрішні конфлікти, громадянську війну, несприятливе зовнішньополітичне становище, українці не втрачали можливості створити власну незалежну державу. На цю державу орієнтувалась і значна кількість населення Закарпаття, яке етнічно ідентифікувало себе з українською народністю.

8 листопада 1918 р. в с. Ясіня пройшов великий мітинг, на якому було підтримано сформульовану С. Клочураком вимогу про приєднання Закарпаття до України [132, с. 11]. Подібні вимоги були виголошені того самого дня на зібранні в Пряшеві.

8 листопада 1918 р. у Старій Любовні було скликано зібрання Русинів, в якому взяли участь делегати від русинських сіл комітатів Спіш і Шариш. Зібрання вирішило створити Руську Народну Раду (Раду Лемків). У той же день Рада прийняла звернення, в якому підкреслила, що будь-який народ має право на самовизначення, і висловила протест проти того, щоб територія, на якій проживає руський народ, була включена до різних державних утворень [132, с. 14 – 15]. Ініціатива воз'єднання Закарпаття з Україною була оприлюднена одним із лідерів зібрання – Омеляном Невицьким.

17 листопада 1918 р. була утворена Руська (українська) Народна Рада в Хусті, яка також висловилася за возз'єднання Закарпаття з Україною. Вимогу про возз'єднання з Україною проголосив голова Хустської ради Ю. Бращайко 10 грудня 1918 р. на зібранні Русинів у Будапешті [331, с. 47].

Окремою подією, яка засвідчила підтримку великою кількістю населення Закарпаття ідеї приєднання до України, слід вважати Хустські збори, які відбулися 21 січня 1919 р. [140, с. 44 – 54].

Не заперечуючи великого значення з'їзду в Хусті як важливої події на шляху возз'єднання Закарпаття з Україною, необхідно зазначити, що деякі оцінки цієї події слід вважати не зовсім правильними. Перш за все це стосується визначення з'їзду як всезакарпатського, про що йдеться в першому пункті резолюції, викладеної у монографії Петра Стерча та в деяких інших публікаціях [259, с. 260]. Такий висновок не зовсім правомірний і перебільшений, оскільки в кінці 1918 – на початку 1919 р. на Закарпатті була складна і неоднозначна політична ситуація. Буржуазна Угорщина за допомогою значних політичних сил Закарпаття робила все можливе, щоб залишити край у своєму складі. Таке рішення було закріплено в Законі від 21 грудня 1918 р., який проголошував автономну Руську Країну. Ще раніше, 10 грудня 1918 р., уряд Угорщини скликав “зібрання русинів”, метою якого було обговорення майбутньої автономії. Лише незначна частина делегатів, які представляли Мараморошину, довідавшись про мету зборів, покинула їх. Згадані делегати 18 грудня 1918 р. утворили в Мараморош-Сигеті Руську Народну Раду Мараморощини, яка прийняла рішення про возз'єднання з Україною, та виступили ініціаторами скликання Хустського з'їзду 21 січня 1919 р. У роботі з'їзду в основному брали участь представники Марамороша. Виходячи з цього, називати з'їзд всезакарпатським юридично некоректно, оскільки на ньому не були присутні належним чином обрані представники від усіх територіальних громад Закарпаття. Крім цього, при визначенні з'їзду як всенародного варто пам'ятати, що Закарпаття було на той час багатонаціональним, у ньому поряд із русинами й українцями проживала велика кількість угорців, євреїв, румунів

та ін., котрі навряд чи бажали приєднання Закарпаття до України, а отже, знаючи наперед про це рішення, не були зацікавлені в обранні своїх делегатів на Хустський з'їзд [132, с. 16 – 19].

Проаналізувавши вищенаведені факти, доходимо висновку: хоча рух за злуку з Україною в цей час був масовим, все ж він не міг бути однотайним. Доказами цього є не лише згадані причини й особливості суспільно-політичного життя краю, але й факт, що досить швидко, підтримуючи позицію Ужгородської і Пряшівської Рад про входження до складу Чехословаччини, переорієнтувалися всі інші ради, котрі діяли на Закарпатті.

Крім цього, з окупацією України більшовицькою Росією в 1919 р. була втрачена можливість на злуку з соборною українською державою. У такій ситуації єдиним можливим шляхом забезпечення подальшого прогресивного розвитку Закарпаття було включення його до складу демократичної Чехословацької Республіки.

Ідея входження Закарпаття до складу Чехословаччини вперше була висловлена під час завершення Першої світової війни на американському континенті. Чеські політичні кола як перед Першою світовою війною, так і на її початку не розглядали питання про утворення спільної держави з “угорськими Русинами”, а також не виражали бажання приєднати територію Закарпаття до складу новоутвореної Чеськословацької держави. Вони вважали, що ця територія належить до сфери російських інтересів. Підтвердженням цьому є морандум, виголошений Томашем Масариком у м. Роттердамі в жовтні 1914 р., а також його меморандум Independent Bohemia від травня 1915 р. Карта майбутньої чехословацької держави, яку Т. Масарик накреслив у березні 1915 р., перебуваючи в Женеві, включала лише невелику частину майбутньої Підкарпатської Русі. При визначенні кордонів держави було враховано етнографічний принцип, тобто русинсько-словацько-угорський етнічний кордон. Доказом того, що Т. Масарик не включав Закарпаття до сфери інтересів Чехословаччини, може слугувати також телеграма міністра закордонних справ Тимчасового уряду Росії Павла Мілюкова від 19 березня 1917 р., на яку посилається Петро Стерчо в своїй монографії. Згідно з цією телеграмою Росія через свого мі-

ністра висловила плани щодо поділу Австрії, зокрема йшлося про те, що Австрія й Угорщина мають бути утворені в межах своїх етнічних кордонів, а малоруські території повинні приєднатися до України. Враховуючи це, П. Стерчо робить висновок: “В окреслення “малоруські території” Мілюков, очевидно, зачислявав і “Угорську Русь”, бо перед тим говорив про Угорщину і коли б він мав на увазі лише Галичину, то говорив би був про “малоруську територію” (в однині)” [259, с. 9]. Виходячи з цього, Т. Масарик не міг розраховувати на Угорську Русь як на частину майбутньої Чехословацької Республіки.

Словацькі політики також не висловлювали ідеї приєднання Закарпаття до складу Чехословаччини. Словацьчина мала достатньо власних проблем, пов’язаних зі становленням словаків як рівноцінного європейського народу. Близькість русинсько-українського етносу та його схожі проблеми на теренах Угорщини не викликали бажання якимось чином поневолити цей народ. Більше того, виступаючи в угорському парламенті за незалежність словаків, словацькі делегати вимагали також надання незалежності іншим слов’янським народам, у тому числі й русинам.

Найбільшу активність у вирішенні подальшого статусу Закарпаття виявили американські русини. Ідея входження Закарпаття до складу Чехословаччини вперше виникла під час Першої світової війни саме на американському континенті. Вона була наслідком співпраці між словацькими і русинськими емігрантами в США щодо вирішення тотожних проблем обох народів як удома (в Угорщині), так і в еміграції. Перші контакти між двома еміграціями датуються другою половиною XIX ст. Представники обох діаспор активно співпрацювали перш за все у галузі визволення власних народів з-під угорського впливу.

Протягом 1918 р. американські русини намагалися вирішити долю Закарпаття ще лише на теоретичному рівні. У цей період представники різних течій активно дискутували, обговорюючи питання майбутнього статусу Закарпаття.

Американсько-руська народна оборона, заснована в Пітсбурзі й очолена М. Пачутою, підтримувала русофільський та, до певної

міри, православний напрям, орієнтуючись на приєднання території Закарпаття до Чехословаччини. Група активістів, конфесійно греко-католицька, консолідувавшись навколо особи Г. Жатковича, схвалювала ідею утворення незалежної держави. У середовищі американських русинів були й інші погляди на подальший розвиток краю, пов'язані з визволенням Закарпаття з-під влади Угорщини або з залишенням краю в її складі та наданням автономного статусу.

23 липня 1918 р. в Гомстеді (Пенсільванія) виникла Американська народна рада угро-русинів, основною метою якої була консолідація русинських емігрантів різних течій навколо єдиної концепції подальшого розвитку краю [63, 62].

Після багатьох дискусій Американська народна рада угро-русинів доручила адвокату Г. Жатковичу підготувати меморандум, з яким американські русини могли б звернутися до президента США з проханням про допомогу у вирішенні подальшої долі русинського народу.

1 жовтня 1918 р. Г. Жаткович запропонував проект меморандума Американській народній раді на засіданні в Скрентоні, і після обговорення документ був прийнятий Радою. У меморандумі було коротко охарактеризовано територію, на якій живуть русини, викладено ініціативу американських русинів. Зокрема, було висунуто проект трьох альтернативних шляхів подальшого розвитку Закарпаття:

1) щоб угорські Русини дістали повну незалежність. Якщо це буде неможливо –

2) з'єдналися з Русинами Галичини та Буковини й утворили спільну державу. Якщо і це буде неможливо –

3) отримали найширшу автономію у складі Угорщини [331, с. 49].

21 жовтня 1918 р. делегацію угорських русинів прийняв американський президент Вудро Вільсон, який відігравав важливу роль у процесі формування нової політичної карти Європи. В. Вільсон зазначив, що перші два пункти меморандуму неможливі, і США не будуть надавати допомогу в їх здійсненні. Реалізація тре-

того варіанта, тобто створення автономії Угорської Русі, цілком реальна, але мова має йти про автономію не в рамках Угорщини, а в складі будь-якої сусідньої слов'янської держави [331, с. 49].

Американська народна рада угро-русинів, очевидно, очікувала подібної відповіді, оскільки дуже швидко активізувала контакти з лідером чеського визвольного руху Т. Масариком. Так, 23 жовтня 1918 р. Американська народна рада угро-русинів була прийнята до складу Центральноєвропейського демократичного союзу, очолюваного Т. Масариком. Як один з представників дванадцяти поневолених європейських народів, Г. Жаткович підписав Проголошення незалежності. Перед підписанням цього документа він виступив підкреслив відособленість угорських русинів та їх незалежність від українців, при цьому додав, що, незважаючи на можливу мовну близькість між цими двома народами, їх протягом тривалого часу розділяє історія.

У той же день Американська рада угро-русинів в особі Г. Жатковича почала переговори з Т. Масариком щодо можливості входження Закарпаття до складу Чехословаччини. Під час переговорів Г. Жаткович вручив Т. Масарику копію меморандуму угро-русинів до президента США, до якого останній поставився з особливою увагою. Коментуючи переговори з Г. Жатковичем, Т. Масарик у праці "Світова революція" зазначив, що, попри проблеми господарського, фінансового, культурного, конфесійного характеру, які можуть виникнути у випадку входження Закарпаття до складу Чехословаччини, Г. Жаткович та інші члени делегації, зваживши всі переваги і недоліки, виразили переконання, що найкращою перспективою подальшого розвитку Закарпаття є входження його до складу Чехословацької Республіки [305, с. 62]. Незважаючи на те, що Закарпаття раніше не розглядалось ні Т. Масариком, ні іншими впливовими чеськими політиками в контексті Чехословаччини, чеська політична еліта у своїй більшості досить скоро зрозуміла всі вигоди від включення Закарпаття до новоутвореної Чехословацької Республіки. Тим не менше, думки, висловлені Т. Масариком з приводу входження Закарпаття до цієї держави, свідчать насамперед про те, що залишаю-

чись демократом, він не мав бажання поневолювати будь-який народ, включивши його до складу новоутвореної Чехословаччини. Більше того, бажаючи уникнути можливих внутрішніх конфліктів у новоутвореній державі, Т. Масарик хотів, щоб вибір підкарпатських русинів, або принаймні їх лідерів, був усвідомленим.

У жовтні 1918 р. у Філадельфії Г. Жаткович провів ще одну серію переговорів з Т. Масариком, темою яких було визначення статусу русинів у випадку їх приєднання до Чехословаччини. Під час переговорів Т. Масарик заявив, що, якщо русини вирішать приєднатися до Чехословаччини, їм буде надано повну автономію. На питання, яким чином будуть встановлені кордони території русинів, він відповів: "...кордони будуть визначені так, що русини будуть задоволені" [132, с. 20]. Крім цього, Т. Масарик нагадав Г. Жатковичу про висловлені ним раніше проблеми у випадку з'єднання русинів із чехами і словаками в одній державі.

Результатом переговорів було вироблення формули входу Закарпаття до складу Чехословацької Республіки. Відповідно до формули Закарпаття мало увійти до складу чехословацької держави, побудованої за федеративним принципом. Територія південнокарпатських Русинів мала стати автономною одиницею в складі новоствореної держави.

Погляди Томаша Масарика на державний лад майбутньої Чехословацької Республіки та місця закарпатців у цій державі у випадку, якщо вони вирішать приєднатися до неї, були широко «розрекламовані» в русинській емігрантській пресі з тим, щоб схилити більшість емігрантів на користь "чеського" варіанту вирішення русинського питання. Але незабаром з'явилися перші непорозуміння між Т. Масариком і лідером русинського руху Г. Жатковичем. Ці розходження в поглядах стосувалися перш за все питання кордонів майбутньої Підкарпатської Русі. Г. Жаткович, а також Американська народна рада русинів вважали, що до автономії мають належати всі території майбутньої чехословацької держави, які населені русинами, тобто території сучасного Закарпаття та Східної Словаччини. Такий зміст, очевидно, Г. Жаткович вклав і у відповідь Томаша Масарика на питан-

ня щодо встановлення кордонів території південно-карпатських русинів. Т. Масарик, у свою чергу, мав на увазі кордон між майбутньою Чехословаччиною і територією, заселеною підкарпатськими русинами, накреслений ним на карті майбутньої держави у 1915 р. Вказаний кордон пролягав по лінії від Чопа до північної частини Ужгорода так, що залізниця залишається у Словаччині, а Ужгород належить Підкарпатській Русі, а звідти по річці Уж до Карпат.

Рішення про входження Закарпаття до складу Чехословаччини було ухвалено на засіданні Американської народної ради Угро-Русинів у Скрентоні 12 листопада 1918 р. У резолюції, прийнятій Радою, зокрема, було зазначено: “Чтобы угро-русины съ найширшими самостоятельными правами якъ держава (штат) на федеративной (союзной) основе приключилися къ Чехословенской демократической Республики, съ тымъ условіемъ, что до нашей краины должны пренадлежати всъ оригинально (съ начала) русски жупы: Спишъ, Шаришъ, Земплинь, Абауй, Гемеръ, Боршодъ, Ужъ, Берегъ, Угоча и Мараморощъ” [188, с. 71].

Після прийняття Радою рішення серед американських русинів був проведений плебісцит, метою якого було виявити їх ставлення до вирішення питання про статус Закарпаття. У плебісциті брало участь 1113 делегатів, з яких 732 (66, 42 відсотка) висловилися за входження Закарпаття до Чехословаччини, 320 (28, 13 відсотка) – за злуку з Україною, 27 (2, 43 відсотка) – за утворення самостійної країни, 13 (1, 18 відсотка) – за об'єднання з галицькими і буковинськими русинами, 10 (0, 9 відсотка) – за об'єднання з Росією, 9 (0,8 відсотка) – за залишення у складі Угорщини, 1 – за об'єднання з Галичиною [331, с. 50]. Необхідно зазначити, що у народному опитуванні не брало участі православне руське населення. Плебісцит підтвердив рішення Американської народної ради Угро-Русинів. Отже, Закарпаття повинно було увійти до складу нової центральноєвропейської держави зі статусом автономії, який передбачав наявність власного губернатора, законодавчого органу (Сойму), адміністрації, судів. До території автономії мали бути віднесені всі угорські комітати, населені русина-

ми. Рішення плебісциту надіслали президенту Сполучених Штатів Америки В. Вільсону.

Воля американських русинів щодо приєднання краю до Чехословаччини була підтримана урядом цієї держави, оскільки останній вбачав у зазначеному факті можливість посилення власної держави та перетворення її у домінуючу центральноєвропейську країну.

Висловлення волі американських русинів щодо подальшої долі Закарпаття все ж було недостатньо для вирішення питання про подальший статус краю. Цю проблему повинна була вирішити Сен-Жерменська мирна конференція, яка розпочала роботу в резиденції французького міністерства закордонних справ 18 січня 1919 р. [258, с. 848 – 849].

Проблему Закарпаття на засіданні Високої Ради 5 лютого порушив міністр закордонних справ Чехословацької Республіки Едвард Бенеш. Він, зокрема, зазначив, що карпаторусини мають багато спільного з чехами і словаками, вони, не бажаючи далі залишатись у складі Угорщини, хочуть увійти до складу Чехословацької Республіки. Це повністю збігалось з інтересами уряду республіки. У кінці доповіді Е. Бенеш підкреслив, що включення Закарпаття до Чехословаччини сприяло б формуванню “санітарного кордону” із більшовицькою Росією, яка прагнула поширити свій вплив на Галичину. У цьому інтереси Чехословаччини повністю збігалися з інтересами великих європейських держав, котрі не бажали “пустити Росію за Карпати, щоб вона не стала середньоєвропейською державою” [132, с. 21].

Для розгляду чехословацьких питань було створено окрему комісію з представників США, Великобританії, Франції, Італії на чолі з Жюлем Камбо. З 27 лютого до 24 березня 1919 р. відбулося десять засідань комісії, сім – у травні 1919 р. На вступному зібранні 27 лютого 1919 р. було сформульовано п'ять основних запитань, на які комісія мала дати відповідь. Серед них на третьому місці було запитання про те, чи мають угорські русини бути приєднані до Чехословаччини, чи залишаться у складі Угорщини [305, с. 64].

“Руське питання” стало предметом обговорення комісії вже на другому засіданні 28 лютого. Член комісії Чарльз Сеймур, який представляв США, відзначив, що Сполучені Штати бачать три можливі варіанти розв’язання цього питання: 1) приєднати русинів до України; 2) залишити їх у складі Угорщини; 3) утворити провінцію або автономний штат у складі Чехословацької республіки. Перші два варіанти він одразу відкинув і заявив, що США бажають здійснення третього варіанта, тобто русинської автономії в рамках Чехословацької Республіки. Ч. Сеймур також зазначив, що США підтримають цей варіант за умови, що русини погодяться на пропозицію приєднатися до новоутвореної держави, а уряд Чехословацької Республіки надасть їм гарантії перед мирною конференцією. Крім цього, представник США зауважив, що надання автономії має бути результатом досягнення русинами певного рівня політичного, економічного, культурного розвитку і не має обмежуватися часовими рамками [305, с. 65].

Проти проекту, запропонованого США, висловилися представники Великобританії та Італії. Італійці вважали, що найкраще русини зможуть реалізувати автономію, залишаючись у складі Угорщини. Британці, протестуючи проти американського проекту, висловили свою незгоду й з італійським варіантом, оскільки їм не сподобався “угорський клин” між Чехословаччиною і Румунією. Французький експерт Ле-Ронд запропонував вирішити проблему русинів шляхом приєднання Закарпаття до Румунії, однак відразу ж відкликав свою пропозицію як нераціональну і висловився на користь американського варіанта. Представник Франції Ла-Рош запропонував ще один варіант розв’язання справи, що розглядалася, – приєднати землю, заселену русинами, до Польської республіки, але додав, що вважає правильнішим рішення приєднати територію русинів до Чехословацької Республіки. Наприкінці засідання голова комісії Камбо, підбивши підсумки, констатував, що більшість членів комісії виступають за приєднання південнокарпатської території, населеної “угорським русинами”, до складу Чехословацької Республіки.

При обговоренні карпаторусинської проблеми члени комісії відзначили, що Закарпаття раніше не належало ні до Чехословаччини, ні до тогочасної України. Отже, головним при визначенні його майбутньої долі буде волевиявлення народу. До середини лютого 1919 р. керівництво основних політичних сил на Закарпатті остаточно не визначилося з цим питанням: Прешовська й Ужгородська Народні Ради виступали за включення Закарпаття до Чехословацької Республіки, керівництво ж Хустської, Сигетської та Свалявської Народних Рад залишалося на позиції злуки з Україною [132, с. 21].

Чехословацька делегація пообіцяла далі працювати над тим, щоб схилити всі ради на свій бік, оскільки одні лише волі американських русинів щодо визначення статусу Закарпаття недостатньо. Така робота була розпочата з ініціативи Т. Масарика ще до засідання комісії. Як досвідчений політик, він розумів усю важливість факту консолідації населення Закарпаття і його представницьких органів навколо ідеї приєднання до Чехословацької Республіки. Так, у лютому 1919 р. за дорученням президента Чехословаччини Фердинанд Пісецький був направлений в Ужгород із завданням повідомити населення про рішення американських русинів для того, щоб активізувати роботу щодо прискорення прийняття рішення місцевими русинами на користь приєднання до чехословацької держави. Таким чином, після засідання комісії ця робота була продовжена. Результатом активних дій чехословацького уряду на чолі з Т. Масариком було спільне засідання 8 – 9 травня в місті Ужгороді трьох Народних Рад – Ужгородської, Прешовської, Хустської – під головуванням А. Волошина. Учасники засідання вирішили створити спільну Центральну Руську Народну Раду, яка прийняла рішення, що містило 14 пунктів, про входження Закарпаття до Чехословаччини на федеративних засадах [188, с. 71].

Згідно з цим документом нова держава повинна була отримати назву Чесько-Словацько-Руська Республіка. Планувалося, що руську державу, як частину федерації, представлятиме міністр, призначений президентом федерації. Територія карпат-

ських русинів мала стати повною автономною одиницею в рамках федерації. Крім закордонної політики, оборони, фінансів, уся законодавча і виконавча влада повинна була належати місцевим органам влади. Таке розмежування компетенції між органами влади республіки та автономної русинської території мало бути зафіксоване в угоді, підписаній представниками Чехословацької Республіки та Руської держави. Щодо спірних питань, які можуть виникнути між федерацією та автономією, то їх, за зверненням будь-якої зі сторін, повинна вирішити Ліга Націй. Рішення цієї організації було б остаточним і обов'язковим для обох сторін [234, с. 104].

Таким дискусійним питанням залишалося встановлення кордонів між Словаччиною і Закарпаттям. Центральна Руська Народна Рада намагалася посунути кордони Підкарпатської Русі далеко на захід, включивши до її складу більшість територій Східної Словаччини, зокрема колишні угорські комітати Земплин, Шариш, Абауй та північну частину комітату Сепеш, в яких проживало місцеве руське населення, котре, щоправда, становило меншість. Так, згідно зі статистичними даними, опублікованими в 1912 р., в Угорщині, зокрема у комітатах Земплин проживало 11, 6 відсотків русинів, Шариш – 22, 5 відсотків, Сепеш – 9, 4 відсотків [73, с. 39].

Центральна Руська Народна Рада відрядила до Праги делегацію у складі 105 осіб на чолі з А. Бескидом, А. Волошиним, Г. Жатковичем. 23 травня 1919 р. лідери делегації були прийняті президентом Чехословацької Республіки Т. Масариком і міністром внутрішніх справ країни А. Швеглою, з якими відбулися переговори про остаточні умови входження Закарпаття до складу Чехословацької Республіки. Прагнення Центральної Руської Народної Ради включити Східну Словаччину до складу Підкарпатської Русі не було підтримане ні Т. Масариком, ні урядом Чехословацької Республіки.

Рішення Центральної Руської Народної Ради чехословацька делегація подала як волевиявлення всього народу Закарпаття. Крім того, було заявлено, що руське населення як у Європі (на

Закарпатті), так і в Америці (США) одностайно виявило бажання жити разом зі слов'янським, чеським і словацьким народами [132, с. 22].

Під час другого раунду засідань у травні 1919 р. комісія у справах Чехословаччини знову повернулася до вирішення “русинської” проблеми. Правда, на цей раз обговорювалася вже не сама необхідність входження Закарпаття до Чехословаччини, а питання, пов'язані з тим, на яких засадах має бути здійснене це входження.

15 травня 1919 р. члени комісії заслухали міністра закордонних справ Е. Бенеша, який мав пояснити, яким чином Чехословаччина хоче надати автономію русинам. На поставлені запитання Е. Бенеш заявив, що Чехословаччина має намір вирішити русинське питання так само, як і інших національних меншин: німецької, угорської, польської. Русинам буде надано можливість самостійно вирішувати питання освіти, мови і судочинства. Він також заявив, що Чехословаччина складатиметься з кількох областей, а земля русинів стане однією з них. Русини, окрім власного Союму, будуть представлені в центральному законодавчому органі. Е. Бенеш наполягав на тому, що для попередження будь-яких спорів мирна конференція має встановити кордон між Словаччиною і Закарпаттям [234, с. 105 – 113].

Подальша дискусія розгорнулася навколо питань політичної системи й адміністрації майбутньої автономії. У цьому контексті обговорювалося питання про розподіл компетенції між центральним чехословацьким парламентом і місцевим Союзом, про вплив русинів на вирішення загальнодержавних проблем.

Оскільки на територію Закарпаття, крім Чехословаччини, претендували також Угорщина та Україна, комісія доручила Е. Бенешові розробити остаточний проект автономії Підкарпатської Русі й подати його члену комісії Нікольсону для підготовки рапорту Високій Раді.

У підготовленому Е. Бенешем Меморандумі “Про правове положення південнокарпатських русинів, територія яких творить частину території Чехословацької держави” були зазначе-

ні основні засади статусу Закарпаття у випадку його входження до складу Чехословацької Республіки. Цей документ передбачав:

1. Країна південнокарпатських русинів у кордонах, визначених мирною конференцією, матиме власну назву, яка буде встановлена за згодою поміж Чехословащиною та Соймом південнокарпатських русинів.

2. Країна південнокарпатських русинів матиме власний Сойм, наділений законодавчою владою у мовних, освітніх, релігійних питаннях, а також в усіх інших справах, які будуть віднесені законами Чехословащини до його компетенції. Закони, прийняті цим Соймом, ратифікуються президентом республіки і підписуються губернатором країни південнокарпатських русинів, відповідальним перед Соймом.

3. У всіх інших справах країна південнокарпатських русинів братиме участь у законодавчій системі Законодавчого Згромадження (парламенту) Чехословацької Республіки, до якого вона висилатиме представників, вибраних згідно з приписами конституції Чехословацької Республіки. Ці послы, однак, не матимуть права голосувати у тих справах, що законно належать до компетенції Сойму.

4. На чолі адміністрації країни стоятиме губернатор, призначений Президентом Чехословащини. Губернатор матиме найвищу владу щодо мовних, освітніх і релігійних питань, а також щодо справ внутрішньої адміністрації країни.

Щодо всіх інших питань найвищу владу матимуть міністерства Чехословацької Республіки, в яких створять спеціальні відділи для справ країни південнокарпатських русинів.

Суди країни південнокарпатських русинів будуть частиною судової системи Чехословащини. Однак, якщо сторони апелюватимуть до судової інстанції, розташованої за межами країни південнокарпатських русинів, такі судові справи буде розглядати спеціально утворений Руський Суд.

5. Усі службовці призначатимуться губернатором, вищі службовці – Президентом за поданням губернатора.

6. У Раді Міністрів Чехословаччини країна південнокарпатських русинів буде репрезентована Міністром без портфеля, якого призначатиме Президент з-поміж південнокарпатських русинів [259, с. 227 – 228].

Крім цього, у Меморандумі було наведено проект адміністративно-територіального устрою на іншій території Чехословацької Республіки, який передбачав встановлення унітарної форми територіального устрою з поділом на округи. Очолювати владу округу буде окружний начальник, котрий призначатиметься центральним урядом. У кожному окрузі має діяти Окружна Рада, яка виконуватиме деякі адміністративні функції та здійснюватиме контроль за діяльністю окружного начальника. Жодними законодавчими функціями Окружні ради наділені не будуть, оскільки законодавча влада на всій території Чехословацької Республіки, крім території південнокарпатських русинів, буде здійснюватися виключно парламентом [259, с. 228].

Такий державно-правовий статус чехословацька влада планувала надати Закарпаттю в разі входження його до складу Чехословаччини. У Меморандумі стисло відображено ставлення празького уряду на чолі з Т. Масариком до питання русинської автономії, зокрема чехословацька влада намагалася підкреслити “окремішність”, автономний статус Закарпаття у складі Чехословаччини.

Аналізуючи документ, можна зробити висновок про те, що Томаш Масарик як президент Чехословацької Республіки, а також уряд планували надати Закарпаттю реальну автономію з цілого ряду питань у випадку входження його до складу Чехословаччини. Інша справа, що обсяг прав, які уряд планував надати автономним органам влади, був замалим. У цьому контексті хотілося б додати, що зведення автономії до освітніх, мовних, релігійних питань контрастує із заявами Т. Масарика при переговорах з лідерами Американської ради русинів восени 1918 р. про те, що у випадку, якщо русини вирішать приєднатися до Чехословацької Республіки, їм буде надано «повну автономію». Компетенція, яку згідно з Меморандумом мала отримати автоном-

на влада (освіта, релігія, мова), а також запевнення в тому, що їй можуть бути надані й інші повноваження (відповідно до законодавства Чехословацької Республіки), значно вужчі порівняно навіть із Законом № 10 угорського парламенту “Про автономію руської нації, живучої в Угорщині”. У параграфі 4 закону вказано, що Руська Країна самостійно вирішує свої внутрішні справи, окрім справ, які є спільними з Угорською Народною Республікою. У цьому ж документі наведено вичерпний перелік таких справ: закордонна політика, оборона, фінанси, громадянство, цивільне і кримінальне законодавство, визначення господарської і соціальної політики.

На наступному засіданні, яке відбулося 20 травня 1919 р., комісія заслухала звіт Нікольсона. Він зазначив: на засіданні комісії 15 травня міністр закордонних справ Чехословаччини Едвард Бенеш заявив, що чехословацька влада підтримує встановлення такої форми державного устрою, яка наближена до федеративної. У цьому полягає мета уряду, однак не можна передчасно децентралізувати новостворену державу, оскільки окремі її частини не досягли такого рівня економічного та культурного розвитку, як решта території республіки. У цьому контексті Е. Бенеш згадав і територію Закарпаття, яка доволі бідна, слаборозвинута як в економічному, так і в культурному плані. З огляду на це перед тим, як надати реальну найширшу автономію з цілої низки питань, Прага планує спочатку підняти рівень розвитку Закарпаття й зрівняти його з іншими чеськими та словацькими регіонами. Нікольсон високо оцінив підготовлений чехословацьким урядом Меморандум та запропонував комісії прийняти його. Комісія у своїй резолюції одноголосно радила Високій Раді прийняти запропонований Чехословаччиною план як основу майбутніх взаємовідносин між Чехословаччиною і русинами [305, с. 68].

Питання вирішення статусу угорських русинів перестало бути проблематичним для комісії. Це було зумовлено передусім тим, що, окрім Чехословаччини та переможеної Угорщини, щодо питання Закарпаття не виявляла серйозної зацікавленості жодна держава.

23 травня 1919 р. на засіданні Ради Міністрів Закордонних Справ було прийнято запропонований у Меморандумі план. На пропозицію члена комісії Лансінга до нього було додано положення, згідно з яким службовці у Підкарпатській Русі повинні призначатися за можливості з русинів [258, с. 229].

5 липня 1919 р. було завершено роботу над проектом про ставлення союзних держав Антанти до Чехословаччини і місце в ній Підкарпатської Русі, а 6 серпня його прийняла Рада голів великих держав.

З погляду міжнародного права питання належності Підкарпатської Русі до Чехословаччини закріплено у договорі від 10 вересня 1919 р., підписаному в замку Сен-Жермен-ан-Л'є. Крім іншого, в угоді було зазначено, що територія русинів на південь від Карпат входить до складу Чехословаччини, яка зобов'язується утворити автономну одиницю і забезпечити їй найширше самоврядування в рамках територіальної цілісності Чехословацької Республіки. Держава брала на себе зобов'язання створити Сойм, який буде наділений законодавчою владою в мовних, освітніх, релігійних справах, а також в інших питаннях, віднесених до його компетенції законодавством Республіки. Найвищою посадовою особою у справах автономії мав бути відповідальний перед парламентом губернатор, призначений президентом Республіки.

Основні положення рішень Сен-Жермену були зафіксовані в Конституції республіки 1920 р.

Остаточне рішення про включення Закарпаття до складу Чехословаччини, за міжнародним правом, було підтверджено 4 червня 1920 р. при підписанні Тріанонського мирного договору, у 48 параграфі якого відзначалося: "Угорщина визнає, як то уже були вирішили держави, союзні і об'єднані, повну незалежність Чехословацької держави, до неї же буде включено автономну територію Південнокарпатських Русинів" [132, с. 23].

Рішення мирної конференції про приєднання Закарпаття до Чехословаччини у конкретний історичний момент було оптимальним і компромісним. По-перше, воно мало задовольнити ті політичні сили, які бажали утворення русинської авто-

номії в складі новоствореної Чехословацької Республіки. По-друге, проект з'єднання з Україною, за яке виступала Хустська Народна Рада і частина населення Закарпаття, став неможливим: Західно-Українська Народна Республіка впала під натиском польських військ, а Україна була завойована більшовицькою Росією. По-третє, ті політичні сили, які виступали за утворення незалежної держави, мали можливість утілювати свої ідеї в рамках найширшої автономії, яку обіцяв надати Підкарпатській Русі уряд демократичної Чехословацької Республіки на чолі з Т. Масариком.

Таким чином, входження Закарпаття до складу Чехословаччини мало легітимний характер як з погляду внутрішнього, так і міжнародного права. Про це свідчили, зокрема, рішення більшості Руських Народних Рад, рішення плебісциту емігрантів у США, рішення Центральної Руської Народної Ради (8 травня 1919 р.) – акти внутрішнього права, та рішення Сен-Жерменської конференції (вересень 1919 р.) і Тріанонський договір (червень 1920 р.) – акти міжнародного права. У всіх цих акціях важливу, навіть ключову, роль відігравав Т. Масарик.

3.2. Т. Масарик і його вплив на суспільно-політичний розвиток Закарпаття

Згідно з мирним договором, підписаним у Сен-Жермені 10 вересня 1919 р., територія русинів на південь від Карпат мала увійти до складу Чехословаччини, яка зобов'язалася утворити автономну одиницю, забезпечивши їй найширше самоуправління у рамках територіальної цілісності Чехословацької Республіки. Новоутворений Сойм мав бути наділений законодавчою владою у мовних, освітніх, релігійних справах, а також в інших справах, віднесених до його компетенції законодавством республіки. Найвищою посадовою особою у справах автономії мав бути відповідальний перед Соймом губернатор, призначений президентом республіки.